

Лариса Семенко,
зав. відділом новітньої історії
Вінницького обласного краєзнавчого музею

БУДІВНИЦТВО ВІННИЦЬКОГО МІСЬКОГО ТЕАТРУ

У статті розкриваються особливості культурного життя Вінниці на початку XX століття, які стали передумовою для будівництва міського театру. Описано процес будівництва однієї з найбільш масштабних споруд у центрі Вінниці – Вінницького театру. Розкрито внутрішні процеси взаємодії органів місцевого самоврядування з підрядниками будівництва, а також окремими митцями – архітектором Г. Артиновим, скульптором Б. Едуардсом.

Ключові слова: Вінниця, театр, будівництво, Артинов, Едуардс, Лендовська.

Культурне буття Вінниці та інтерес її мешканців до різного роду розважальних акцій досі залишаються маловивченими темами. Особливо це стосується сфери театральних видовищ, про які до 1910 р. включно маємо швидше епізодичні згадування, аніж системну інформацію.

Однак і тоді до міста періодично заїжджали окремі театральні колективи. Причому з кінця XIX ст. театральні сезони були інколи доволі насиченими. Але сцен для труп належного рівня у Вінниці так і не збудували. Ті ж, що міська влада мала в наявності – сесійна зала міської управи, народний дім, літній театр – не могли ані вмістити охочу до вистав публіку зростаючого міста, ані дати належний простір для достойних ансамблів.

Поштовхом до будівництва Вінницького міського театру, в якому вистави могли б відбуватися цілорічно, а зала вміщувати достатню кількість глядачів, стало вирішення зовсім іншого питання. Міністерство юстиції Російської імперії погодило відкрити у 1909 р. у Вінниці Окружний суд з передачею під його опіку частини території Подільської губернії. Відповідний законопроект було запропоновано урядом восени 1908 р.

Вінницька міська дума мала підшукати зручну будівлю. Спочатку думські радні пропонували «втиснути» суд у будинок по вулиці Великій Дворянській (нині – Грушевського), де розміщувалася міська управа із залом для засідань, яку часто використовували для вистав та концертів. В якості альтернативного варіанту дума розглядала можливість виділення для будівництва суду ділянки на вул. Театральній (нині – Оводова).

Однак, 9 грудня 1908 р. на засіданні думи було озвучено відношення голови Одеської судової палати від 6 листопада із запереченням, що

запропонованого приміщення (будівлі управи) достатньо лише для 2-х відділень з 4-х необхідних для роботи. Загалом для будівництва повноцінного Окружного суду потрібно 1000 сажнів вільної площі [1, арк. 153]. Ділянка на вулиці Театральній, згідно з висновком відомчого архітектора Г. Прусакова, визнавалася «незручною». Між іншим, поданий Мінюстом законопроект про перенесення суду уже перебував на розгляді в Державній Думі, отже зволікати із вибором приміщення було неможливо.

Врешті-решт, Вінницька міська дума ухвалила рішення: «постійний будинок побудувати фронтом на Велику Дворянську вулицю, поруч з будівлею думи» [1, арк. 154]. Внаслідок цього розпочалися роботи з добудови ще одного поверху і розширення приміщення управи, яка мала виїхати до іншої споруди. А на її місце – заселити Окружний суд.

Питання про забезпечення судової установи належним місцем для роботи було зняте, але думі та управі належало готуватися до переїзду. Відповідно – актуальним питанням для густонаселеної за нормами того часу Вінниці стало й відведення нової глядацької зали, або ж навіть побудови театру.

Керівництво міста вирішило звести для управи приміщення з концертною залом вартістю близько 80 000 крб. Але з'ясувалося, що на потрібну суму можна розраховувати лише в кредит. Після тривалого обговорення низки варіантів, запропонованих підрядниками, міська управа зупинилася на пропозиції комерсанта Немировського, який зобов'язувався здійснити будівництво за 45 крб за кубічний сажень, причому погоджувався на оплату лише 20% вартості під час будівництва [2, арк. 21]. Наступного дня власні послуги в концесії з Шимоном Немировським запропонували ще два підрядники – Мошко Неєр та Хаїм Зіскінд.

Наприкінці жовтня 1909 р. був підготовлений проект будівлі міської управи із залом і переданий на погодження до будівельного відділу Подільського губернського правління.

За декілька днів управа визначила: доручити «підряд на будівництво приміщення Вінницької міської думи з глядацькою залом і сценою за ціною 44 крб 25 коп. за кубічний сажень повністю готової будівлі з терміном виконання до 15 серпня 1910 р.» компанії у складі Немировського, Неєра і Зіскінда. Підрядники мали негайно приступити до роботи, щоб до зими закласти фундамент [2, арк. 25зв.].

Ще за місяць – у грудні 1909 р. – під час засідання думи було повідомлено, що Будівельний відділ Подільського губернського правління затвердив поданий проект. У думі прозвітували, що для цієї мети уже й землю придбано на П'ятничанській вулиці. Однак відразу ж пролунали заперечення, що «прикрасі міста» не місце на задвірках, а лише в самому центрі Вінниці. Було погоджено відвести під управу ділянку на «одній з кращих

вулиць» [2, арк. 1], придбану ж землю «зберегти» [3, арк. 149]. Про окреме театральне приміщення мова на той момент ще не йшла.

Проте у справі спорудження будівлі міської управи з великою концертною залою виникли нові проблеми. Вже з 10-х чисел січня 1910 р. у листуванні думи з підрядниками мова йде про будівництво окремого «приміщення театру згідно плану, розробленого міським архітектором» [2 арк. 6]. А 20 січня міський голова констатував той факт, що контракт на спорудження нового адміністративного будинку з глядацькою залою зірвано внаслідок несплати задатку одним з підрядників – Немировським. Крім того, критиці піддали й проект будівлі, в якому «занадто багато місця віддається управі, що зашкодить театральному приміщенню... Внаслідок перегляду первісний проект був змінений з очевидною перевагою призначення будівлі під театр, при цьому не виключена можливість розміщення під одним дахом і управи» [2, арк. 41].

5 лютого 1910 р. остаточними підрядниками будівництва міського театру було визначено Зіскінда й Неєра [2, арк. 263в.], а під приміщення виділено забраковану для управи земельну ділянку на П'ятничанській вулиці. Наступного дня Подільське губернське правління погодило рішення про створення у Вінниці міського театру. Тоді ж проектні роботи було доручено вінницькому міському архітектору Григорію Артинову. Те, що Артинов негайно надав проект будівлі театру, свідчить про наявність заздалегідь зроблених розрахунків.

У столичному журналі «Театр и искусство» з цього приводу було опубліковано чималий допис, який стисло, але дуже аргументовано наводив причини, які спонукали до будівництва театру у Вінниці. Наводимо його повністю.

«Наше місто займає центральне місце на Поділлі, і завдяки такому розміщенню і знаходженню його на залізничному шляху між Києвом і Одесою воно непомірно росте і розвивається, як в промисловому, так і в культурному сенсі. Достатньо сказати, що населення міста досягає близько 50.000 тис., у місті є окружний суд, п'ять середньо-навчальних закладів, окружна лікарня для душевнохворих і багато інших закладів. І незважаючи на це все, у нас відсутня постійна драматична трупа не кажучи про оперну. Таке ненормальне становище в житті великого культурного центру пояснюється відсутністю постійного театального приміщення. До минулого року мали маленький глядацький зал, дуже поганий в акустичному відношенні, у приміщенні міської управи, але і цей зал на даний момент зайнятий під окружний суд. Досить пристойний глядацький зал є в Народному домі, але ця будівля знаходиться у віддаленій від центру частині міста, і, крім того, народний дім в останні роки, у силу певних обставин, був зайнятий то солдатами, то арештантами, то під лікарню. Лише

восени минулого року народний дім перейшов під опіку народної тверезості і зараз ремонтується спеціально для театральних вистав. Маємо доволі гарний літній театр у приватному саду, але це приміщення не пристосоване до холодної пори року. І все-таки, саме завдяки цьому приміщенню ми хоч влітку маємо постійну трупу, яка приносить добрі збори... Взимку з'являється на 2-3 спектаклі яка-небудь збірна, випадкова трупа, що залишає місто з дефіцитом, тому що ніхто не вірить, що серед сезону можуть приїхати хороші артисти. І ми, обивателі, позбавлені такої необхідної в культурному товаристві розваги, як театр. І тільки на днях наше міське керівництво усвідомило ненормальність такого становища і здало в підряд будівництво театального приміщення на 750 місць. Будівля має бути зда-на до 1 вересня 1910 року. Звичайно, вірогідно знайдеться антрепренер, який створить постійну трупу для вінницького театру...» [4, с. 118-119].

Можна навести й інші аргументи, сформульовані дописувачем під псевдонімом «К-ъ» у московському журналі «Рампа и жизнь». Зокрема, автор згадував про надзвичайно курйозний випадок, коли одна із заїжджих труп намагалася провести аферу і вказала на афішах прізвища кращих акторів Києва та Одеси. Місцеві глядачі, яких не надто балували столичні знаменитості внаслідок відсутності в місті пристойної театальної зали, забезпечили аншлаґ. Натомість у подальшому це призвело до того, що «вінничани, нарешті, настільки зневірилися в «знаменитостях», що при будь-якому театральному оголошенні, навіть пристойної трупи, у всіх негайно виникало питання, чи немає тут якої-небудь підробки» [5, с. 795]. Щоб «відвадити» подібних «халтурників» 50-тисячному місту й потрібні були регулярні театральні сезони.

У березні 1910 р. на місце будівництва по вулиці П'ятничанській (яку під час будівництва перейменували в Катерининську, нині – Театральна) почали завозити матеріали. Міська управа та підрядники розпочали переговори з численними фірмами, які пропонували різноманітні послуги – від проведення вентиляції та каналізації до декоративного оздоблення й виготовлення меблів. Ділові люди з усієї Російської імперії, почувши, що у Вінниці відбувається масштабне будівництво, наввипередки рекламували власні товари. Не обтяжуючи читачів цифрами з кошторисів і рахунків, а також цитатами з нескінчених заявок на авансову оплату послуг або вимог розрахуватися з боргами, скажемо, що уже до літа 1910 р. будівництво просулося так далеко, що стало зрозуміло – слід підбирати антрепренерів для організації першого повноцінного зимового сезону.

Тому одночасно з будівництвом заходився процес вибору фахівця з організації видовищ. Міська влада вела активне листування з театральними конторами Одеси, Києва, Москви, Кишинєва, Варшави та окремими

особами, які намагалися отримати місце роботи в новому театрі: імпресаріо, комерційними директорами, художниками, диригентами, наглядачами театру, робітниками сцени та іншими.

Так, у першій половині 1910 р. на адресу міської управи надійшли прохання низки підприємців, які висловлювали готовність взяти театр в оренду: антрепренерів Йосипа Литвинова (спр. прізви. Михайлов) [2, арк. 194], Рабріна [2, арк. 107], Лобачевського-Вольського [2, арк. 195], Ілленка [2, арк. 194], Соломона Біскера [2, арк. 193]. Лунали пропозиції і від претендентів на посади в художньо-мистецькій частині трупи. Зокрема, М. Г. Шаргородський просив укласти з ним угоду про формування симфонічного оркестру з київських і вінницьких музикантів у складі 14-15 осіб [2, арк. 121].

Але доля підготувала вінницькому стаціонарному театру іншу кандидатуру на роль першого керманіча. У серпні 1910 р. вперше в документах ми зустрічаємо прізвище Тетяни Ухтомської-Едуардс (по сцені – Лентовської) як уповноваженої театральної дирекції, а, фактично, головного розпорядника й адміністратора міського театру.

Одеський скульптор дуже емоційно характеризував свою колишню дружину, плутаючи наприкінці земного шляху і дату розлучення й деякі подробиці спільного життя. Насправді, вольова та енергійна Тетяна Ухтомська, ще у 1910 р., коли тривало будівництво, намагалася забезпечити фойє Вінницького театру скульптурами свого чоловіка – Бориса Едуардса. Цей факт однозначно вказує на продовження їхніх стосунків (деякі дослідники помилково відносять час розлучення ледь не 1902 р.). Однак з переїздом до Вінниці зв'язки їх, судячи з усього, перервалися, і Тетяна Дмитрівна виступала на сцені під псевдонімом «Лентовська», можливо, взявши цей псевдонім за аналогією з прізвищем знаменитого московського антрепренера Михайла Лентовського.

Княжна формувала власну команду з числа знайомих одеситів: призначила управляючого театром Сергія Михайловича Арнольд-Бородіна, художником-декоратором – М. Басовського, машиністом сцени – Михайла Андрєєва, охоронцем сцени – Гаврила Княгініна, робітниками сцени – Христофора Заузе й Олександра Кухарникова.

Про появу нового театру в провінційному місті писала столична преса: «У новозбудованому міському театрі, знятому княгинєю Ухтомською, у цьому році буде сезонна драматична трупа. Театр зданий на умовах – 20% з валового збору на користь міста. До цих пір Вінниця вважалась лише хорошою літньою справою. Це перший досвід сезонної зимової справи. Театр розкішно оздоблений. Електричне освітлення. Відкриття ймовірно 1 жовтня, якщо до цього часу закінчиться спорудження театру» [6, с. 669]. Уже з середини літа до Вінниці полетіли телеграми від антрепренерів різ-

них труп, наприклад, – української Ф. Світлова з готовністю підписати контракт на виступи у новому театрі восени 1910 р.

Втім, терміни завершення будівельних робіт, а, відповідно, початку зимового театального сезону змішувалися. У документах міської управи уже фіксується термін початку роботи стаціонарного театру «наприкінці жовтня» [2, арк. 163]. «На даний момент поспішно закінчуються роботи. Художнім оздобленням всередині театру керує скульптор-художник Б. В. Едуардс», – писали оглядачі [7, с. 733]. Але строки знову переносилися. «Закінчення будівництва нового театру запізнюється на декілька днів. Відкриття театру відбудеться в перших числах листопада. Трупа з'їхалась і посилено проводить репетиції в знятому дирекцією народному домі» [8, с. 757].

Поданий Неєром та Зіскіндом 7 серпня 1911 р. проміжний кошторис визначив витрачену на будівництво театру суму в 135 231 крб [2, арк. 269]. «Путеводитель и справочник по г. Виннице», який вийшов того ж року, визначає це число уже у 160 тисяч [9, с. 61]. Розбіжність – і доволі суттєву – між цими двома цифрами можна пояснити тим, що 135 тисяч – це гроші, перераховані підрядникам з міського бюджету, інші ж статки могли залучати з інших джерел. За даними авторів книги «Звезда Григория Артынова, первого Винницкого городского архитектора», кредит, витрачений на будівництво міського театру, частково відшкодував «Комітет піклування про народну тверезість» графа Гейдена [10, с. 158].

«Підрядники... застосували випробувані технології спорудження та оздоблення стінових констукцій з арокними отворами і великопролітних фермових покрить» [1, с. 158]. Обробку інтер'єрів здійснював скульптор Г. Гісерман. Бюсти та ліпні роботи виконав уже згадуваний чоловік Лентовської – скульптор Б. Едуардс. У цілому, сучасні експерти визначають тодішню будівлю театру, як «оригінальну споруду, виконану в неоренесансному ключі зі стильними ліпними прикрасами, які знаменували уже модерн» [10, с. 158].

Щоб завершити характеристику архітектурних особливостей будівлі Вінницького міського театру, можна навести й пізнішу доволі скептичну оцінку. Деякі дослідники не надто високо відзначали архітектурні здобутки міського театру, вважаючи його калькою з театру Київського. «Міський театр... знову таки відповідає цілком тому рівню архітектури, що спостерігається 1910-1912 рр. в житловому будівництві міста. Жодного кроку вперед не можна бачити. Міський театр є бліда копія з Київського театру. Велика зала на 1000 місць, два коридори круг неї, невеликий вестибюль, маленьке фойє на другому поверсі – ось усі приміщення, крім сцени та службових приміщень до неї. Духове центральне опалення, паркет в фойє, метлахські плитки на підлогах коридору намагаються надати внутрішньому виглядові

театру враження технічних досягнень. Можна відразу помітити відсутність потрібної площі фойє, вбиралень, роздягалень тощо. Але ж треба відзначити, ще небагато провінціальних міст, подібних Вінниці, мають такий театр; він є ще й досі найкращий на Поділлі. Щодо зовнішнього вигляду, то блідий покалічений ренесанс з багатьма недоречними тут прикрасами оформлює будинок», – так прозаїчно описував будинок театру у книзі «Архітектурна історія Вінниці» Олександр Біруля [11, с. 58].

Окремі роботи з добудови театру тривали до 1912 р., оскільки підрядники робили ще й сходи, підсобні приміщення, ретирадне місце на дворі, прибудову для улаштування при театрі кіносеансів та інше [2, арк. 230]. Тривали й внутрішні декоративні роботи.

21 листопада 1910 р. Вінницький міський театр було урочисто освячене і відкрито. Завіса з великим написом: «Життя коротке – мистецтво вічне» вперше піднялася, відкриваючи сцену...

Список використаних джерел та літератури

1. Держархів Вінницької області, ф. Д-262, оп. 1, спр. 19.
2. Держархів Вінницької області, ф. Д-230, оп. 1, спр. 1255.
3. Держархів Вінницької області, ф. Д-262, оп. 1, спр. 20.
4. Театр и искусство. – 1910. – № 5.
5. Рампа и жизнь. – 1910. – № 48.
6. Театр и искусство. – 1910. – № 36.
7. Театр и искусство. – 1910. – № 40.
8. Театр и искусство. – 1910. – № 41.
9. Путеводитель и справочник по г. Виннице с календарем на 1911 год. – Винница, 1911.
10. Царенко С. Звезда Григория Артынова, первого Винницкого Городского Архитектора / С. Царенко, Е. Солейко. – Винница, 2012.
11. Біруля О. Архітектурна історія Вінниці / О. Біруля. – Вінниця, 1930.

Ігор Старенький,
кандидат історичних наук,
провідний науковий співробітник
Кам'янець-Подільського державного
історичного музею-заповідника

ДО ІСТОРІЇ БУДІВНИЦТВА ГЕОРГІЇВСЬКОЇ ЦЕРКВИ В КАМ'ЯНЦІ-ПОДІЛЬСЬКОМУ

У статті розповідається про процес спорудження Георгіївської церкви на Польських фільварках у Кам'янці-Подільському у 1851-1861 рр., діяльність купця Іука Аксельруда, долю храму до 1917 року.

Ключові слова: Георгіївська церква, Кам'янець-Подільський, Польські фільварки, Іуко Аксельруд, храм, Павло Троїцький, Подільська духовна консисторія.

Протягом XIX ст. досить різко змінилося архітектурне обличчя Кам'янця-Подільського. Не виключенням стали й храми: одні перебудовувалися (Казанський собор), інші ж зводилися (Олександрівська, Георгіївська, Покровська церкви). У цій статті зацентруємо увагу на одну з новозведених у XIX ст. церков – Георгіївську на Польських фільварках, звернувшись до історії її будівництва.

Питання будівництва та існування церкви до 1917 року торкалися в своїх працях Юхим Сіцинський [8, с. 155-156; 3, с. 85-89], Галина Осетрова [5, с. 72-74], Ольга Платонівська [6, с. 274-275, 280; 7, с. 333]; поміщено інформацію в «Памятниках градостроительства Украинской ССР» [2, с. 138], путівнику «Кам'янець-Подільський» [4] та ін. Проте деталі спорудження церкви й досі залишаються недостатньо висвітлені.

Перші відомості про Георгіївську церкву відносяться до 1740 року, коли греко-католицький настоятель Петропавлівської церкви в Старому місті Іван Пліський виклопотав у єпископа на приєднання храму до своєї парафії. Проте він наштотував на опір церковного братства: братчики забрали з церкви всі речі та ключ і нікому його не віддавали. Скаржилися єпископу Афанасію Шептицькому і парафіяни. Врешті 1744 року І. Пліський призначив вікарієм Георгіївської церкви Антонія Онуфрієвича з правом отримання половини прибутків. На 1752 року храм знову стає окремою парафією, священиком у цей час був Іван Волянський. Церква була дерев'яною, 3-купольною. На 1758 р. при ній діяло три братства: два чоловічих – в ім'я св. Іллі та св. Георгія і жіноче в ім'я св. Софії [3, с. 85-86; 8, с. 155]. Протягом 1772-1791 рр. настоятелем храму був Яків Шуткевич,